

Ігор КОЛЯДА. РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА

**Володимир МИЛЬКО, Юлія МИЛЬКО.
ВІЙНА 1812 РОКУ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ:
СЮЖЕТНІ ОБРАЗИ**

**Дмитрій НІКОЛАЙЧУК, Ігор КОЛЯДА.
ЖИВОПИС НА УРОЦІ ІСТОРІЇ: ДИДАКТИЧНІ
ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Ігор КОЛЯДА

доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

РОСІЙСЬКО-ФРАНЦУЗЬКА ВІЙНА 1812 р. І УКРАЇНА

(І.Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 року)

Теоретико-методичні засади використання історичного портрету на уроках з історії України у 9 класі

*«Історія світу — це біографії
видатних людей».*

(Т. Карлейль)

Роль і місце історичної особи в історичному процесі або людини є важливим методологічним питанням історичної науки. Закономірність і випадковість, причинність історичної події або явища, рушійні сили історичного розвитку, вплив особи на історичний процес і його межі й, насамкінець, сенс історії — ось далеко не повний перелік питань, пов'язаних з цією проблемою. Специфіка історії як науки, історичного дослідження потребує вивчення історичних осіб, аналізу їх діяльності та оцінки її результатів. Історія завжди має бути персоніфікованою. Показ історичних осіб оживляє сухі історичні схеми, сприяє розкриттю причин історичних подій та явищ та допомагає запропонувати певну модель суспільної поведінки. Цілком справедливим є знаменитий вираз Макіавеллі про те, що людині розумній належить обирати шляхи, які вже прокладені найвеличнішими з людей, і наслідувати найбільш гідних із них.

Шкільна історична освіта не може обійтися без вивчення діяльності історичних осіб. *По-перше*, тому що «...люди, гідні схвалення або осудження, широковідомі або незнані, завжди будуть цікаві загалу: адже саме ці люди створили світ, в якому ми живемо нині» [21, СС. 10—11]. *По-друге*, прогрес, у суспільстві завжди визначає орієнтацію на видатних, талановитих і великих осіб. *По-третє*, сфери діяльності людей і життя суспільства, де головну роль відіграють лише окремі особи [2, СС. 143; 21, СС. 13—14]. Іноді вони не тільки накладають свій відбиток на хід історичних подій, а й «...суттєво його змінюють, причому в такому напрямі, що ніяк не

впливав з об'єктивних обставин» [14, с. 50]. *По-четверте*, пошук орієнтирів та ідеалів, зразків для наслідування згідно досліджень психологів є закономірністю, яка впливає на формування особистості учня. І школа не може залишитися поза розв'язуванням цієї важливої проблеми суспільства.

На сучасному етапі суспільних трансформацій в незалежній Україні, реформуванні системи шкільної історичної освіти постала проблема розробки нових методологічних та методичних прийомів до формування уявлень про роль історичної особи на уроках історії України, відмови від традиційних підходів радянської освітньої моделі до розробки цього питання. Методична наука радянської школи, керуючись пануючими підходами марксистсько-ленінської ідеології, виводила у своїх роботах на перше місце величезні маси, а персоніфікувала лише їх окремих представників. Поодинокі постаті, що все ж потрапляли на сторінки історичних досліджень, були, як правило, керівниками народних повстань, революціонерами тощо. Цим ідеалізованим образами протистояли жорстокі експлуататори, які викликали огиду і «законне почуття класової ненависті». Основне завдання у цій галузі найбільш чітко сформулював радянський методист О. Вагін. «У вирішенні питання про методи та прийоми характеристики історичних діячів, — писав він, — учитель керується ідейно-освітніми і виховними завданнями шкільного курсу історії, зокрема завданням підвести учнів до правильної марксистської оцінки ролі видатних історичних діячів» [3, СС. 231—232]. Справедливу оцінку цьому стану речей дав В. Казарезов: «З тих часів, як наша історична наука стала прислужувати ідеології, переймаючись лише тим, щоб догодити можнов-

ладцям, говорити про об'єктивність, на жаль, не доводиться. «Ручні історики», котрі харчуються від щедрот сильних світу цього, умисно спотворювали минуле, ... вдаючись до відвертих фальсифікацій їх стараннями цілі покоління у нашій країні опинилися в полоні жорстоких догм та примітивних поглядів» [11, с.4].

Разом з тим саме вчені методисти педагогічної науки радянської доби внесли суттєвий вклад у розробку дидактичних та методичних засад формуванню в учнів уявлень та знань про роль історичної особи в історії. Основні підходи та вимоги до показу ролі історичних осіб в історії О. Вагін виклав у 10 пунктах. Серед них такі, як необхідність показу історичних умов, що вплинули на формування поглядів історичної особи та її особистих якостей; ознайомлення з їх дитинством та юністю; показ їх в оточенні соратників та у зв'язку з діяльністю попередників; увага до індивідуальних рис тощо. Особливо наголошувалося на необхідності класової оцінки їх діяльності, доведення того, що рішення історичних завдань є результатом не поодиноких дій окремих осіб, а результатом діяльності народу [3, СС. 232—236].

У 1970-х рр. П. Лейбенгрубом була розроблена пам'ятка для характеристики історичної особи. Вона складалася з п'яти основних пунктів [13, С. 90]:

1. Показ історичних умов, у яких діє історична особа.
2. Завдання, які прагне розв'язати історичний діяч, та методи їх вирішення.
3. Інтереси якого класу представляв.
4. Значення його історичної діяльності.
5. Оцінка результатів діяльності.

Враховуючи суспільно-політичні зміни, що сталися в Україні протягом останнього десятиліття, вивчення такого важливого компонента шкільної історичної освіти, як діяльність історичних осіб, вимагає перегляду і приведення у відповідність із сучасними вимогами.

Сучасна методична наука розробила критерії відбору конкретних персоналій. Так, одним із критеріїв повинен стати принцип, застосований М. Хартом при складанні ним списку 100 видатних людей. «Одна справа — слава, талант, благородність характеру, — пише він, — інша — ступінь впливу на хід історії: це не завжди збігається» [21, СС. 10—11];

— необхідно врахувати і вимоги, що визначені навчальною програмою як пріоритетні, а саме:

- надання пріоритету вітчизняним історичним особам;
- історичним особам країн, з якими пов'язана історія України;
- представникам ХХ століття;
- відбираючи персоналії, слід включати історичних осіб різних ідеологічних та політичних уподобань, представників різних прошарків суспільства, осіб, які сприяли становленню демократичних цінностей, розбудові громадянського суспільства і створенню міжнародного правового механізму захисту людини

і національних меншин.

Вивчення історичних осіб не є самоціллю і викладання та вивчення історії ширше, ніж вивчення їх біографій. Вони мають бути засобом для розвитку особистості учня, формування в нього історичного мислення та свідомості. Щоб забезпечити досягнення цього, сучасні методисти пропонують при вивченні будь-якої теми закласти три питання, що визначають її конструкцію і дозволять побудувати навчально-виховний процес відповідно до вимог критично-креативної парадигми. Питання «Що вивчати?» і «Як вивчати?» тісно пов'язані між собою. Адже обсяг і характер матеріалу, способи його представлення й вимоги до рівня та якості засвоєння багато в чому визначають методи навчання, вид навчальної діяльності учнів і організаційні форми навчальних занять.

Важливу роль у формуванні уявлень та знань про історичну персоналію продовжує відігравати підручник. На сучасному етапі підручникотворення слід зауважити, що інформація, представлена в підручниках з історії, неповністю відповідає вимогам, які дидакти та методисти висувають до завдань цього типу. Типовим у більшості підручників залишається трьохкомпонентне зображення історичної особи. *По-перше*, це картина (фотографія), що відтворює зовнішній вигляд. *По-друге*, це розповідь описового (не проблемного) характеру, що містить одночасно і біографічні відомості, і аналіз діяльності, і її оцінку з точки зору авторів підручника. *По-третє*, це історичне писемне джерело, що, як правило, ілюструє положення, виведені в основному тексті.

У підручнику В. Власова і О. Данилевської для 5 класу [5] показ історичних осіб здійснено і в науковій, і в белетризованій частинах основного тексту, введено окремі біографічні довідки тощо. У підручнику В. Власова з історії України для 8 класу [4] подана дещо модернізована і вдосконалена пам'ятка для вивчення історичних осіб, що сприяє кращій орієнтації учнів у навчальному матеріалі. Підручник О. Реєнта, О. Малій для 9 класу з історії України [25] дає змогу учневі не тільки побачити зображення історичної особи і прочитати біографічну довідку про неї, а й ознайомитися з її поглядами та поглядами її сучасників, що наведені в великій кількості свідчень, значну частину яких вперше введено у зміст шкільних підручників.

Вчителі-практики внесли певний вклад у подальшу розробку методики формування уявлень про історичну персоналію. Досвід В. Мискіна [15] у застосуванні правил Д. Карнегі до характеристики історичних осіб, хоча й цікавий, усе ж не дуже продуктивний через обмеженість отриманих результатів для розуміння історичної особи. Адже і сам Д. Карнегі у передньому слові до своєї книги неодноразово зазначає, що його метою було надати читачам упевненості в своїх силах, навчити налагоджувати стосунки з іншими людьми і впливати на них [12]. Такий підхід нерациональний, бо забирає багато сил і часу, а вирішує часткову і, на наш погляд, далеко не основну пробле-

му у вивченні історичних осіб. Цікавим є досвід В. Тоболіна щодо використання схем-портретів [20]. Але йому притаманні всі переваги та недоліки графічно-умовної наочності. Зокрема, обмежена можливість для організації продуктивної і пошукової діяльності учнів.

Історична особистість, на думку сучасних методистів, повинна бути показана не стільки на тлі історичного процесу (стара вимога), скільки як його складова частина і суттєвий чинник впливу. Вивчення історії повинно відбуватися як пошук пояснень існуючих інтерпретацій історичного процесу, як розвиток критичного мислення учнів і формування ними власного бачення та історичних подій [17, С.37].

Організуючи та проводячи навчальні заняття з історії України у 9 класі, слід враховувати наступне: надавати переваги формуванню процесуальних та розумових умінь і навичок, висуванню плідних ідей; для розвитку критичного мислення аналіз історичних джерел має бути основним, а не допоміжним методом; процес навчання необхідно перетворити «на активний процес, що стимулює дослідницьку діяльність, що спонукає учнів аналізувати власні висновки та умовиводи; розвиває вміння висловлювати свою думку» викладання має ґрунтуватися на аналізі проблем та відповідях на запитання, що виникають в учнів; знання, вміння та навички учні повинні отримувати «через дію», тобто у результаті власної діяльності з опорою на особистий досвід; учень має засвоювати процедуру пізнавальної діяльності (методології), що дасть можливість вийти на науковий рівень розуміння історії; необхідно використовувати роботу в групах та інтерактивні методи навчання історії, що сприятиме розвитку не лише навчальних умінь і навичок, а й навичок комунікації, плідної співпраці та зорієнтує особистість на такі демократичні цінності, як плюралізм, толерантність, діалог і компроміс [19, С. 27].

Вибір учителем історії України організаційних форм навчальних занять, методів і прогнозованих результатів визначають конкретні персоналії, відібрані до програми. Так, наприклад, на одних уроках програма пропонує вивчити 3- 4 історичні особи; іншим особам відводиться один урок; окремі особи вивчаються протягом теми (5-8 уроків).

Враховуючи досвід радянських, вітчизняних, зарубіжних методистів, значний обсяг досліджень, присвячених проблемі висвітлення діяльності історичних осіб під час навчання історії, сучасні українські методисти розробили власні методичні підходи, прийоми, методи та форми по формуванню в учнів уявлень про історичну персоналію. Відомий методист В.Тоболін розробляє проблему вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів, вчений-методист П.Мороз акцентує увагу на методичних вимогах до характеристики історичної особи, дидакти І.Рибак та Н.Ольхіна розглядають загальну методику вивчення особистості та визначають вимоги державних програм до компетенцій учня, які

стосуються особистості, методист Л.Нерпан визначає види завдань, що передбачають створення портретів історичних діячів на шкільних історичних олімпіадах.

Варто зауважити, що провідні методичні видання України, такі як «Історія в школі», «Історія в школах України», «Історія України», «Історія та правознавство постійно друкують біографічні довідки про історичних осіб.

Важливим у процесі формування уявлень про історичну персоналію належить складанню історичного портрету. В основі створення як історичного портрета на уроках історії лежить поняття «історична особа». Історична особа — особистість із яскраво вираженою індивідуальністю, що залишила значний слід в історії. З огляду на те, що це поняття є збірним, історичних осіб можна розподілити на типи за наслідками діяльності та за походженням. За наслідками діяльності виділяють такі типи історичних осіб: *позитивні* (творці, будівничі, реформатори, гуманісти); *негативні* (консерватори, руйнівники, контрреформатори, тирані); *багатогранні* (наслідки діяльності суперечливі). За походженням розрізняють такі типи історичних осіб: видатні за статусом (монархи, президенти); видатні за діяльністю; видатні за статусом і за діяльністю.

Під історичним портретом сучасні методисти розуміють характеристику особи в контексті біографічних даних, світогляду, основних етапів життя. Методистами-практиками розроблено алгоритм складання історичного портрета:

1. Походження історичного діяча.
2. Дитячі та юнацькі роки.
3. Ідеологічні симпатії (консерватор, ліберал, соціал-демократ тощо).
4. Власні оригінальні погляди (завдання, засоби реалізації).
5. Шлях становлення історичного діяча (основні етапи).
6. Основні напрями діяльності.
7. Результати діяльності історичного діяча очима сучасників та істориків (політологів). [20]

Викладаючи учням біографічний матеріал, вчитель історії України повинен сприяти творчому засвоєнню ними необхідної суми знань і розвитку у них логічних умінь та навичок: креативного сприйняття навчального матеріалу, який має бути відтворений оригінально. Методисти-практики пропонують такі прийоми складання історичного портрету: розповідь від імені історичної особи (автобіографія, звіт тощо); розповідь від імені колеги, сучасника, опонента історичної особи; розповідь — історична розвідка; газетна публікація; використання логічних схем і таблиць; порівняння з колегою чи опонентом історичної особи; цитування.

У складання історичного портрету методисти виділяють такі етапи:

- 1) запам'ятовування імені та прізвища (прізвище

ка) історичної особи;

2) ознайомлення з етапами, періодами і змістом діяльності особи

3) засвоєння ідейно-теоретичних (політичних, релігійних, філософських тощо) поглядів видатної особистості;

4) з'ясування того, чиї інтереси на тому чи іншому етапі виражала ця особистість;

5) вивчення оцінювання особи її сучасниками та істориками (політологами) [20].

Так, розкриваючи питання про участь українців у війні 1812 р. та участі представників табору автономістів-консерваторів, зокрема І.Котляревського, у допомозі російському уряду організувати відсіч Наполеонівському нападу вчитель може використати такий прийом усного методу, як розповідь:

«Формування 5-го козацького полку в містечку Горошин Хорольського повіту доручили І.П.Котляревському. І.П.Котляревський 12 років перебував на військовій службі в російській армії і в 1808 році вийшов у відставку в чині штаб-капітана. Після невдалих спроб знайти цивільну службу в Петербурзі повернувся до Полтави, де отримав посаду наглядача будинку виховання дітей незаможних дворян. Полтавський генерал-губернатор Я.І.Лобанов-Ростовський залучає І.П.Котляревського до формування 5-го козацького полку в Горошині як відставного офіцера. На початку серпня 1812 року, залишивши саму стареньку матір, Іван Петрович подався до Горошина і вже 10 серпня почав прийом козаків. Про те, як йшли справи по формуванню полку, Іван Петрович сповіщав генерал-губернатора у своїх листах: «... люди, приняты мною, хороши, стариков нет и очень молодых мало, большею частью поступают в казаки с удовольствием...» Закінчується лист проханням письменника після закінчення формування полку повернути його в рідну Полтаву, а не відсилати з полком на війну. За участь у подіях війни 1812 року Івана Петровича було нагороджено медаллю, підвищено до чину майора, нагороджено пансіоном на 500 карбованців. В літературному музеї письменника зберігається прапор 5-го козацького полку, медаль Івана Петровича «За участь у війні 1812 року», листи до полтавського генерал-губернатора. ...» [7], [8], [9].

Про роль І.Котляревського у формуванні козацьких полків вчителю історії допоможе такий прийом використання художнього твору, як ілюстрування:

«Населення Горошина і навколишніх сіл споряджало козаків за свій кошт:

З гаряча часу перші три дні

Зносили всяке збіжжя злидні

І оддавали все на рать:

Посуду, хліб, одежу, гроші... («Енеїда», ч. IV.)

Але І.П.Котляревський уважно ставився до місцевого населення, про що свідчить розписка, виdana владою містечка Горошина про те, що ніяких зловживань Котляревським заподіяно не було.

За участь у подіях війни 1812 року Івана Петровича було нагороджено медаллю, підвищено до чину майора, нагороджено пансіоном на 500 карбованців» [7], [8].

Важливу роль у формуванні образних уявлень про

життя та побут Івана Котляревського вчителю допоможе роботи з творами живопису, зокрема з репродукцією з акварелі Т.Шевченка «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві» (1845. Папір, акварель, олівець. 16,7х24,4.)

У липні 1845 року, перебуваючи в Полтаві, Тарас Шевченко відвідав будинок, де жив автор «Енеїди» і «Наталки Полтавки». Поет високо цінував творчість Івана Котляревського. Під безпосереднім враженням від звістки про його смерть написав вірш «На вічну пам'ять Котляревському», в якому пророче передбачив:

Будеш, батьку, панувати,

Поки живуть люди;

Поки сонце з неба сяє,

Тебе не забудуть!

У повістях «Наймичка», «Художник» Шевченко цитував рядки із «Енеїди», а в повісті «Близнець» вивів художній образ Котляревського, відзначаючи його талант, благородство, чуйність і простоту. В «Близнецах» згадано й будинок письменника: «Представьте себе, что он живет в домике сто раз хуже нашего, просто хата». Описуючи хатину, автор повісті зазначає, що на дерев'яному сволоку вирізано напис: «Дом сей сооружен рабом Божиим Н. року Божого 1710». Цей будинок купив дід Котляревського у 1751 році, коли був дяконом Успенського собору. Стоїть будинок на мисі Городище поблизу Успенського собору, зображеного на акварелі «Воздвиженський монастир у Полтаві». Художник звернув увагу на ще одну архітектурну пам'ятку — трибанну дерев'яну церкву неподалік будинку, зведену полтавським полковником Мартином Пушкарем.

З пароба, на якому стоїть будинок, відкривається чудовий краєвид на Ворсклу.

Мистецький твір Тараса Шевченка добре слугував під час відтворення будинку і садиби письменника, що нині є Меморіально-музейним комплексом Івана Котляревського.

Викладаючи учням біографічний матеріал та дбаючи про творче засвоєння ними необхідної суми знань про ту чи іншу історичну особу, вчителю історії України необхідно значну увагу приділити історико-біографічному опису (А) та історико-психологічному опису (Б). За методичними рекомендаціями сучасного російського педагога-методиста Степанищева О. при такому описі поряд з розглядом анатомічних рис обличчя та їхньою розшифровкою велика увага звертається на одяг, нагороди, відзнаки, інтер'єр приміщення, в якому знаходиться людина тощо. Усе це коментується і дає можливість дати змістовну характеристику зображеної особистості та її місця в історії.

А. «Не тільки в Полтаві, а, мабуть, і в цілій Україні немає людини, яка б не знала того місця, де народився Іван Котляревський. Воно знаходиться на краю високої гори, що давно вже іменується Івановою. Колись на тій горі стояв білокам'яний Успенський собор, від якого залишилась у наш час лише дзвіниця. В 1845 році хату Котляревського на тлі собору змалював Тарас Шевченко. Його

малюнок врахували майстри при відбудові садиби автора «Енеїди» в 1969 році, тобто в рік 200-ліття від народження поета.

Будинок, в якому народився Котляревський, придбав його дід, дякон згадуваної соборної церкви, в 1751 році. У 1823 році поет перебудував його за своїм смаком, у ньому й дожив віку. З того будинку залишився сволок, на якому й тепер можна прочитати старовинне різьблення: «Создася дом сей во імя Отца и Сына и Святого Духа. Аминь. Року 1705, месяца августа 1». На цьому місці, за невеликим винятком, минуло все життя поета — людини небагатої, скромної і шанованої всіма полтавцями.

Батько Івана Петровича Котляревського служив у городському магістраті, мати родом із сім'ї козака Решетилівської сотні. Після початкової освіти в дяка хлопця віддали на навчання в Полтавську слов'янську семінарію, де він провів близько 9 років (1780—89) і не закінчив. Вибувши з останнього класу, Котляревський служив спершу дрібним канцеляристом, потім — в 1793—96 роках — вчителював у поміщиків Золотоніського повіту, нарешті пішов до війська — рядовим Сіверського карабінерного полку. В армії він перебував понад 10 років. Під час війни Росії з Турцією (1806—08) брав участь у взятті фортеці Бендери та Ізмаїл. 1807 року його нагороджено орденом Анни 3-го ступеня і переведено в Литву, в місто Ліда, де містився Псковський драгунський полк. У січні 1808 року Котляревський в чині штабс-капітана повернувся в рідне гніздо. В пошуках служби він певний час жив у Петербурзі, й лише в 1810 році отримав місце наглядача Полтавського будинку виховання дітей збіднілих дворян, на якому залишався до виходу на пенсію.

З початком Вітчизняної війни 1812 року генерал-губернатор граф Лобанов-Ростовський доручив Іванові Петровичу сформувати 5-й козачий полк у містечку Горошин (тепер — Семенівського району Полтавської області). Після виконання цього доручення він їздив у службові відрядження в Дрезден і до Петербурга (1813). З царської милості, після зустрічі з Олександром I у 1818 році в Полтаві, одержав чин майора. Того ж року генерал-губернатор князь М. Г. Репнін поклав на Котляревського обов'язки Головного директора Полтавського театру, для якого той написав «Наталку Полтавку», а потім і водевіль «Москаль чарівний». Разом з ним у театрі працювали видатні актори М. Щепкін, Л. Млотковська та ін.

У ці роки Котляревський брав участь у роботі масонської ложі «Любов до істини» та в «Біблійному товаристві» (1818—26). В масонській ложі, яку очолював просвітитель М. Новиков, мав роль промовця (вітії). У серпні 1821 року поета обрали почесним членом «Вільного товариства любителів російської словесності». 1827 року адміністрація призначає Котляревського попечителем (куратором) полтавського благодійного (богоугодного) закладу — на цій посаді той залишався теж до виходу в 1835 р. на пенсію. З 1831 року Іван Петрович хворів, і в травні тридцять п'ятого склав з себе всі обов'язки. Після того він рідко виходив з дому на люди, хоча приймав у себе приїжджих дідераторів і мандрівників. Сила людей проводжала улюбленого поета і громадянина на вічний спокій. Це сталося дощового осіннього дня 12 листопада...» [10].

Б. «Жив Котляревський скромно і просто. «Під скромною простотою українця, — пише його біограф С.П.Стеблін-Камінський, — І.Котляревський приховував

найпіднесенішу душу, доступну всім благородним почуванням... подавав тим, що зверталися до нього, добрі й корисні поради і по змозі допомагав, покриваючи всі дії своєї доброчинності приємним таємницям. Він любив бувати в товаристві, був люблений і шанований у вишньому колі і в середньому; був душею всякої бесіди, особливо дружньої, мав чудовий дар розповідати розумно й весело, часто вживав алегорично, завжди до речі і з вигадливістю, приказок і різних місць з книг... Мова його відтінювалась малоросійським наріччям, але була жвава, оригінальна усмішка раз у раз виражала на устах».

Інші сучасники також одностайно підкреслюють такі риси вдачі Котляревського, як веселість, дотепність, природний нахил до гумору й сатири. Гуманний і доброзичливий, він був одночасно гостро уїдлигим і нещадним у висвітленні негативних життєвих явищ і осіб. Письменник виявляв виключне знання народного гумору й сатири, глибоку обізнаність з українською етнографією і фольклором. Він знав безліч приказок і прислів'їв, афоризмів і пісень, якими завжди пересипав свою мову; любив розповідати анекдоти, часто вигадуючи їх сам» [18].

Отже, організація при формуванні уявлень про історичну персоналію на уроці з історії України у 9 класі роботи учнів над портретом історичного діяча сприяє урізноманітненню навчання історії України, уроки історії, підвищує пізнавальний інтерес учнів до історії України XIX ст., допомагає при організації та проведенні розвиваючих ігор й інших форм роботи, спрямованих на активне засвоєння навчального матеріалу, насичуючи навчальний процес візуальним матеріалом.

Використані джерела та література:

1. Абаліхін О. Участь народних мас у війні 1812 року. // Український історичний журнал. 1987. — № 10.
2. Бондаренко Г. В. Історичне пізнання: питання теорії і практики. — Луцьк, 1998.
3. Вагин А. Методика изучения истории в школе. — М., 1972.
4. Власов В. Історія України: Підр. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. — К., 2006.
5. Власов В. С., Данилевська О. М. Вступ до історії України: Підр. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. — К., 2005.
6. Волинський К. Іван Котляревський. Життя і творчість. — К., 1969.
7. Гербільський Г. Ю. 6 — козачий полк 1812 р. // Зоря Полтавщини. — 1988. — 17 липня.
8. Забудько Т. Іван Котляревський формує полк. // Радянська Україна. — 1962. — 22 червня.
9. Залашко А. Про участь І. П. Котляревського у формуванні козачого полку. // Зоря Полтавщини. — 1963. — 25 серпня.
10. Іван Петрович Котляревський. Життя і творчість в ілюстраціях і документах. — К., 1961.
11. Казарезов В. В. О Петре Аркадиевиче Столыпине. — М., 1991.
12. Карнегі Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей. — К., 1989.
13. Лейбенгруб П. С. О повторений на уроках истории СССР в 7-10 классах. — М., 1977.
14. Могильницький Б. Г. Введение в методологию истории. — М., 1989.
15. Мыскин В. А. Изучение личности исторического деятеля II Преподавание истории в школе. — 1991. — № 4.
16. Реент О., Малій О. Історія України. Підручник для учнів для 9 класу. — К., 2009.
17. Стробарт М. Совет Европы и историческое образование // Преподавание истории в школе. — 1995. — № 7.
18. Стеблін-Камінський П. С. Іван Котляревський в документах, спогадах, дослідженнях. — К., 1969.
19. Терно С. Сучасні тенденції розвитку історичної освіти: досвід Ради Європи // Історія в школі. — 1997. — № 7.
20. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів // Історія в школах України. — 1999. — № 1.
21. Харт М. 100 великих людей. — М., 1998.